

સંઘર્ષ, સર્જન અને સાધના
એજ મારી જીવનગાથા

- અરુણા મહેતા

સંઘર્ષ, સર્જન અને સાધના એજ મારી જીવનગાથા

- અરૂણા મહેતા

સંઘર્ષ, સર્જન અને સાધનાના ત્રિવેણી સંગમનું પ્રતિબિંબ એટલે માનવજીવન.

મારું સમગ્ર જીવન એવાજ વળાંકો લેવામાં આજે સાઠ વર્ષોને સ્પર્શી ગયું છે. ૧૯૩૦ થી ૧૯૯૦ના સમયગાળાની આ વાત છે.

મધ્યમ વર્ગના કુટુંબની આ ગાથા છે.

છ બાળકોમાં હું પાચમું બાળક. અમે બે ભાઈઓ અને ચાર બહેનો. પિતા માધ્યમિક શાળામાં શિક્ષક બન્યા હતા. તેઓ ૧૯૪૪માં - જ્યારે હું ચોદ વર્ષની હતી - આ દુનિયા છોડી ગયા પછી દાદાજીની છાયામાં સંયુક્ત કુટુંબમાં અમે ઉછર્યા. કુટુંબમાં બે ડઝન વ્યક્તિઓ હોય એટલે પોતાના વ્યક્તિત્વને વિકસાવવા પોતાને જ દિલ દઈને પ્રયાસ કરવો પડે - ખરું ને ! જે પ્રવૃત્તિ કરીએ એમાં ઉચ્ચ કક્ષાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એ પાયાની વાત હું સમજી ગઈ હતી. એટલું જ નહીં પણ એકથી વધુ પ્રવૃત્તિમાં પ્રવીણ થવા ઝઝૂમવું જરૂરી છે, જેથી એકાદ પ્રવૃત્તિમાં કદાચ સફળ ન થઈ શકીએ પણ બીજામાં સફળતા મળે તોયે પોતે નિરાશ ન થઈએ. કંઠ્યસંગીત, રમતગમત અને ભણતરમાં - ત્રણેયમાં સદ્ભાગ્યે હું નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી શકી હતી.

નેતૃત્વના ગુણોની ઝાંખી

એટલું જ નહિ પણ નેતૃત્વના ગુણો મારામાં ખીલતા બધા કુટુંબીજનો અને મિત્રોએ નીહાળ્યા હતા. સૌ પહેલાં વર્ગ પ્રતિનિધિ તરીકે, પછી સમગ્ર શાળામાં મંત્રીપદે અને ૧૯૪૮માં સૌથી સારી વર્તણૂક ધરાવતી “ગોલ્ડ મેડાલીસ્ટ” તરીકે વિદ્યાર્થીઓએ મને બિરદાવી.

આ દરમિયાન જો કે મારે નાનકડો સંઘર્ષ ખેડવો પડેલો. વિદ્યાર્થીઓની ન્યાયી માગણીઓ માટે શાળાના અંગ્રેજ પ્રિન્સીપાલ બહેન સાથે અવારનવાર ઘર્ષણમાં આવવું પડતું. એક પ્રસંગે વધુ ચક્રમક ઝરી અને પ્રિન્સીપાલે ગુસ્સામાં મને કહ્યું : I Shall drive you out of School. હું એક ક્ષણ તો મૌન રહી પણ પછી તરત સામો પડકાર ફેંક્યો - British had to quit India three months ago. Now we will also have to act if you

misbehave.

કોલેજમાં ૧૯૪૮માં પણ અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં હું અત્રીમ ભાગ લજવતી. વિદ્યાર્થીમંડળની ચૂંટણીમાં મેં ઝૂકાવ્યું ત્યારે મને હરાવવા ખૂબ પ્રયત્નો થયાં પણ હું જીતી ગઈ.

સંઘર્ષ કરી જીવનસાથી મેળવ્યો

સાચી વાત માટે “જીદ” કરવી, અને વિચારને આચારમાં ફેરવવા પૂરતા લગનથી મંડી પડવું એ મારો સ્વભાવ. અને તેથી જ હું સનતને મેળવી શકી. મારા કુટુંબે એમાં મને શરૂઆતમાં સાથન આપ્યો, વિરોધ કર્યો. એક તો હું - મરાઠી (નાડકર્ણી) સનત - ગુજરાતી (મહેતા); અમારું કુટુંબ રાજાનું ઋણી (સયાજીરાવ ગાયકવાડની નોકરીમાં) અને સનત સમાજવાદી હોવાથી રાજાશાહી ખત્મ થવી જોઈએ એમ ઈચ્છે જ. સનતને કોઈ નિયમિત નોંધપાત્ર આવક નહીં - એવી અનેક દલીલો મારા કુટુંબીજનોએ કરી. જો કે મારા-મોટાભાઈ અને આઈએ મને આડકતરો સાથ આપ્યો. છતાં મેં બાવીસ દિવસ જાણે સત્યાગ્રહ કર્યો. પોતાની જાતને ઘરમાં ચોવીસે કલાક ગોંધી રાખી. વાંચવા-લખવા સિવાયની કોઈ પ્રવૃત્તિ ન કરી. કોલેજમાં ન ગઈ, ટાઈપ કલાસમાં ન ગઈ, ગાયન શાળામાં ન ગઈ, રેડિયો સ્ટેશને ન ગઈ. બસ, સો વાતને એક વાત - “બહાર નીકળીશ તો સૌ પ્રથમ પ્રજા સમાજવાદી પક્ષની ઓફીસની મુલાકાત લઈશ અને સૌ પ્રથમ તો સનતને મળીશ.”

અને મારો વિજય થયો. ૧૯૫૦માં મને પોતાના પસંદ કરેલ મિત્રને-સનત મહેતાને - જીવનસાથી બનાવવા માટેની લીલી ઝંડી મળી ગઈ. ત્યારે હું ઈન્ટરમાં હતી.

પણ હું છેક ૧૯૫૫માં અરૂણા સનત મહેતા બની - કેમ ? નક્કી કરેલું કે નિયમિત આવક મેળવી સાથે સાથે એમ.એ.બી.એડ. થઈને પછી માધ્યમિક શાળામાં શિક્ષિકા બનવું. ૧૯૫૬ પછી અમને કોઈ ખાસ આર્થિક મુશ્કેલીઓનો ડર ન રહ્યો. આ નોકરી ન હતી કારણ આ શાળા અમે સ્થાપેલી “જીવન સાધના” શાળા હતી. અમારું સર્જન હતું.

મારા સંકલ્પની પ્રેરણામૂર્તિ જયપ્રકાશજી

૧૯૫૦માં હું પ્રજા સમાજવાદી પક્ષની સક્રિય સભ્ય બની. સ્વ. જયપ્રકાશ નારાયણ પક્ષના રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ પ્રમુખ હતા. ૧૯૫૧ની સામાન્ય ચૂંટણીઓમાં હું. સનત, મારો ભાઈ મનોહર અને બીજા કાર્યકરો ગુજરાતમાં પ્રચારાર્થે ઘૂમી વળતા હતા ત્યારે પૂજ્ય જયપ્રકાશજીએ ગુજરાતમાં ઠેર ઠેર પ્રચાર સભાઓને સંબોધી હતી. અમારી સમાજવાદી સંગીત-ટૂકડી સભામાં વાતાવરણ તૈયાર કરે અને પછી જય પ્રકાશજી ભાષણ કરે.

આમ અમે અને જયપ્રકાશજી બહુ નજીક આવ્યા. પછી તો જયપ્રકાશજી અમને પોતાના જાણે સ્વજન ગણતા અને સલાહ આપતા.

દરમ્યાનમાં પુજ્ય વિનોબાજીએ ભુદાન આંદોલન શરૂ કર્યું. જે પછી સુવર્ણ દાન અને જીવનદાનમાં વિસ્તર્યું. પૂજ્ય જયપ્રકાશજી એ આંદોલનમાં સક્રિય રીતે જોડાયા.

સુવર્ણ દાન અને સુવર્ણ ત્યાગ :

આના અનુસંધાનમાં પૂજ્ય જયપ્રકાશજી ૧૯૫૪માં વડોદરા આવ્યા. સુવર્ણદાનનો એક કાર્યક્રમ જાહેરમાં યોજાયો હતો. હું પહોંચી ગઈ હતી એમને મળવા માટે !

મને જોઈને નજીક બોલાવી કહ્યું : “ઈસ સુવર્ણદાન કે કાર્યક્રમ મેં આપકો સ્વયંસેવિકા બનના હૈ !” ઘડીક હું ડઘાઈ ગઈ.

મારા કાનમાં સોનાની રીંગસ હતી. “ઘણા બુઝગોની રજા વિના એને કેવી રીતે ઝોળીમાં આપી દઉં ?” – પછી એકાએક વિચાર ઝબક્યો.

“આ કડીઓ આપી દઉં ને પછી ભવિષ્યમાં કદી સોનું મારા શરીરને નહિ અડે એવો નિર્ણય લઉં તો કેવું ?” – બસ – હું માઈક સામે ઉભી રહી અને કહ્યું : “પૂજ્ય જયપ્રકાશજીએ મને સુવર્ણદાનની સ્વયંસેવિકા તરીકે પસંદ કરી બિરદાવી છે. એટલે હું જાહેર કરું છું કે આજ પછી મારા જીવનમાં કદી સુવર્ણ મારા શરીરને સ્પર્શશે નહિ. હું સુવર્ણ ખરીદીશ નહિ.”

અને આજ સુધી મેં કોઈ પણ પ્રકારનાં ઘરેણાં પહેર્યાં નથી કે સંઘર્યાં નથી. મારો સંકલ્પ મને અનેક મોહમાયામાંથી મુક્ત રાખી રહ્યો છે એનો મને સંતોષ છે.

પારિવારિક પડકારો

૧૯૫૫માં અમે બુદ્ધજયંતિને દિવસે સહજીવન માટે સાદાઈથી રજીસ્ટર ફોર્મમાં સહીઓ કહી, બુદ્ધ તો અહિંસા, શાંત અને ત્યાગના પ્રતિક ગણાય છે ને !

હવે બે જણાના જીવન માટે પુરતી આર્થિક સધ્ધરતા ન હોવાથી પૈસો પૈસો વિચારીને ખરચવો પડતો. શાળામાં શરૂઆતમાં આર્થિક મુશ્કેલી જણાવા લાગી હતી એટલે મને મળતા પગારમાંથી માત્ર રૂ. ૭૫/- રાખીને બાકીની રકમ બે વર્ષ સુધી ટ્રસ્ટને લોન તરીકે પાછી આપતી હતી. બન્ને પાસે સાચકલ હોવાથી વાહનખર્ચ ખાસ કોઈ થતો ન હતો. સનત લેખનમાંથી રૂ. ૭૫/- માસિક મેળવી શકતા હતા. મજૂર મંડળોમાંથી કોઈ વેતન લેતા ન હતા. પક્ષમાંથી પણ કોઈ મહેનતાણું લેતા ન હતા.

એવામાં સનત મુંબઈની વિધાન પરિષદમાં ૧૯૫૮માં મ્યુનિ. ના પ્રતિનિધિ તરીકે ચૂંટાયા. એમને મહિને રૂ. ૨૫૦/-નું વેતન મળવા લાગ્યું. મારે માટે પણ હવે પગારની વધુ રકમ રાખવાની અનુકૂળતા થઈ હતી. હવે અમારી એક નાનકડી ઓરડીમાં અમે થોડાક ‘રીલેક્સડ’ થયા હતા.

અને ૧૯૫૯ના ઓક્ટો.માં મેં બે જોડિયા બાળકોને જન્મ આપ્યો. ટિકરી શ્યામલી, ટિકરો શીતલ. બન્ને સરસ રીતે ઉછેરવા એ સહેલી વાત ન હતી. ૧૯૬૦ મેં માં મહાગુજરાત બન્યું એટલે સનતનું વિધાનપરિષદનું સભ્યપદ સમાપ્ત થયું. આર્થિક મર્યાદાઓ ફરી શરૂ થઈ. મેં તરતજ શાળામાં જવાનું શરૂ કર્યું.

હવે હું પ્રિન્સીપાલ થઈ હતી એટલે શાળા માટે વધુ સમય અને શક્તિ ફાળવવી જ જોઈએ ને ! જો કે પગાર થોડો વધ્યો ખરો !

મારા બાળકોના ઉછેરમાં મારી બાનો સૌથી મોટો ફાળો હતો. આજી મારે ઘેર રહેતી ન હતી પણ નજીકમાં જ રહેતી હોવાથી, લગભગ નવ મહિના પિયેરમાં રહ્યા પછી, હું બાળકોને એમને ઘરે મૂકીને શાળામાં જતી અને સાંજે લઈ આવતી. પિયેરમાં પાડોશીઓ પણ ઉછેરમાં મદદ કરતા. મારા સાસુ પણ અવારનવાર ભાવનગરથી વડોદરા આવી બાળકોને હૂંક આપતા.

ચૂંટણીના ચકરાવામાં

અમે બંને પ્રથમવાર મળ્યા પ્રજા સમાજવાદી પક્ષની ઓફિસે ! સંગીતની ટૂંકડી તરીકે સમાજવાદી સમૂહ-ગીતો તૈયાર કર્યા. ૧૯૫૧ની પ્રથમ પાર્લામેન્ટ અને ધારાસભાની ચૂંટણીઓની ચૂંટણી-સભાઓમાં પ્ર.સ.પક્ષના ચેરમેનશ્રી જયપ્રકાશજીની સાથે રહી અમૂક ગીતો ગાતા. વાતાવરણ જમાવતા અને પછી જયપ્રકાશજીની અસ્ખલિત વાણી જનતા સાંભળતી. સનત ત્યારે વાગરામાંથી ચૂંટણી લડ્યા પણ હારી ગયા. ૧૯૫૭માં મહાગુજરાતના જન આંદોલન દરમ્યાન વડોદરામાંથી લડ્યા; પણ આખા ગુજરાતની જવાબદારી - સનત મુખ્ય નેતાઓમાંથી એક હોવાથી - અદા કરવામાં પોતાનું મતદારક્ષેત્ર જાળવી ન શક્યા. સામે પક્ષે કોંગ્રેસના અગ્રણી નેતા હોવાથી જીતવું શક્ય ન બન્યું. ૧૯૬૨માં ફરી એજ ઉમેદવારના હાથે થોડાક મતે હારી ગયા. જો કે વિરોધપક્ષમાં અને એજ સમાજવાદી એટલે સ્થાપિત હતોય અમને હરાવવામાં સક્રિય રસ લેતા હતા. અમે તો હારને પચાવી ગયા હતા અને લડવાનું ચાલુ રાખ્યું.

૧૯૬૭થી ચૂંટણીના સંદર્ભમાં જોઈએ તો અમારો સિતારો ચમકવા માંડ્યો. સમાજવાદી એક રીતે કહીએ તો જીત હયી. પછી પી.એસ.પી.નું વિર્સજન થયું અને અમે ઈન્દીરા કોંગ્રેસમાં જોડાયા. ૧૯૭૨માં જનસંઘના અગ્રણીની સામે જીત્યા અને ગુજરાતના પ્રધાનમંડળમાં જોડાયા. ફરી ૧૯૭૫માં કોંગ્રેસની જૂથબંધીને કારણે વડોદરા શહેરમાં બેઠક ન મળી પણ વાઘોડિયામાંથી ટીકીટ મળી. શહેરમાંથી ગામડામાં ચૂંટણી વ્યવસ્થા કરવી અઘરી હોવા છતાં સનત જીતી ગયા. દરમ્યાનમાં જનતા પાર્ટીની સરકાર આવતા તેઓ વિરોધ પક્ષમાં રહ્યા. ૧૯૮૦માં ફરી વાઘોડિયામાં ઉભા રહ્યા અને જંગી બહુમતીથી જીતી ગયા અને સરકારમાં નાણાં અને આયોજન પ્રધાન તરીકે નોંધપાત્ર ફાળો આપ્યો. ૧૯૮૫માં ટીકીટ ન મળી ! ચૂંપ રહ્યા. ૧૯૮૮માં સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમના ચેરમેન બન્યા જેની મુદત ૧૯૯૦માં પૂર્ણ થઈ છે. આ છે ચૂંટણીનો ચકરાવો ! લોકશાહની આજ મજા છે.

મારી વાત કરું તો ૧૯૫૪માં યુનિ.ની ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી કરી ત્યારે ચોવીસ વર્ષની હતી. મારી સામે

કોઈએ ઉમેદવારી જ ન કરી. બીજી વાર ૧૯૬૪માં ટાંકિયાબજારમાંથી ઉભી રહી (ત્યારે સાચકલ મારું નિશાન હતું) ત્યારે સૌથી વધુ મતે ચૂંટાઈ આવી. ૧૯૫૯ થી ૧૯૬૩ દરમ્યાન નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં ચૂંટાઈ અને ઉપાધ્યક્ષ બની.

સાચકલ મારી સાથી હતી

૧૯૪૮માં મેં હરક્યુલિસ સાચકલ ખરીદી ત્યારે જાણે મારું એક સ્વપ્ન સાકાર બન્યું. નાનપણથી સાચકલ પર કોલેજમાં જવાની મારી તીવ્ર ઈચ્છા. અમારી આર્થિક પરિસ્થિતિમાં અને કૌટુંબિક માળખામાં એ સરળ ન હતું. એટલે જ મેં ‘ટીપે ટીપે સરોવર ભર્યું.’ ૧૯૪૦ થી ૧૯૪૮ સુધીમાં વફૂત્વસ્પર્ધાઓમાં પ્રથમ નંબર આવી પચાસેક રૂપિયા ભેગા કર્યા. આઠમા ધોરણમાં ચારે ક્લાસમાં પ્રથમ આવી એટલે ચોસઠ રૂપિયા મળ્યા. ગાયન શાળામાં નિયમિત હાજરી આપી ‘મેરીટેડ સ્ટુડન્ટ’ તરીકે મહિને ચાર રૂપિયા મળતા તેથી ચાર વર્ષમાં દોઢસોથી વધુ રૂપિયા મેળવ્યા - પતી ગયું રૂ. ૨૬૨/ની સાચકલ ૧૯૪૮માં ખરીદી અને કોલેજમાં અમે આઠે સખીઓ સાચકલ ચલાવીને આવીએ ને જઈએ તેથી અમે જાણે કોલેજના “માહોલ”માં રોમાંચ અનુભવ્યો હતો. “નાની” અરૂણાનો આ “મોટો” સંકલપ, ખરુંને !

મેં મારી આ સાચકલને વીસ વરસ સુધી never-failing friend બનાવી. ૧૯૬૮માં સનતે એ સાચકલ (બહુ “ઘરડી” થઈ છે એમ કહી) વેચી નવી ખરીદી આપી જે મેં બીજા પંદર વરસ વાપરી.

આજે હું બલે મોટરમાં ફરી શકું છું. સંસ્થાકીય assignmentsને પહોંચી વળવા તેમજ તબિયત પર ઉંમરની અસર થઈ હોવાથી હવે મોટર અનુકૂળ બને જ ! પણ સાચકલ ચલાવતો કોઈને, ખાસ કરીને યુવતીઓને, જોઈ હું ત્યારે મન ભૂતકાળમાં સરી જાય છે અને અમારા ભૂતકાળના દૃશ્યો આંખો સામે તરે છે.

અમારા કુટુંબમાં અમે ચારે જણા સાચકલ ચલાવતા. એ દૃશ્ય જોઈ ઘણાં મિત્રો ખુશ થતા - અમને appreciate કરતા. “દુશ્મનો” ઈર્ષા પણ કરતા ! જોડે આ બધું અમે “માણસા”. આજે અમે ચારે મોટરમાં ફરીએ છીએ ત્યારે પણ કેટલાકની આંખમાં અદેખાઈ જોઈ શકીએ છીએ. પણ અમે મોટર “માણી” શકતા નથી એ

વાતેય સાચી છે.

સમય સમયનું કામ કરે છે. સાચકલ માટે હું તે સમયે બેચેન હતી અને તે મેળવીને જ જંપી. મોટરનું એવું નથી. પતિ પ્રધાન બન્યા એટલે એમની મોટર મેં વાપરી. હવે એમણે એ મને આપી દીધી એટલે મારી થઈ - એટલું જ!

રોગો મને હંકાવી શક્યા નહિ

મને યાદ આવે છે એ દિવસો જ્યારે હું ટાઈફોઈડને કારણે સાઠ દિવસો સુધી પથારીવશ રહી હતી. મારા લાંબા વાળ ડોક્ટરની સૂચનાથી મૂળમાંથી કાપી નાખવા પડ્યા. ત્યારે હું તેર વર્ષની હોઈશ. પણ મેં હીંમતથી સામનો કર્યો ને સાજી થઈ.

ત્યારપછી નાની નાની બિમારીઓ - મલેરિયા કે ફલ્યુ-આવે ને જાય. પણ એકંદરે તબિયત સારી. એકવડો બાંધો - દુબળી પણ કહી શકાય.

૧૯૭૩માં અચાનક બ્રેસ્ટ-કેન્સરનો હુમલો થયો. ખૂબ સ્વસ્થતાથી આ પડકારનો સામનો કર્યો. નજીકના બે-ચાર સિવાય કોઈને જાણ પણ ન કરી અને અમદાવાદમાં જ ઓપરેશન કરાવ્યું. સનત ત્યારે પુરવઠાપ્રધાન હતા. મિત્રોએ જેમ જેમ જાણ્યું - દોડતાં આવ્યા. મારા કરતાં તેઓ બધા વધુ ચિંતિત લાગ્યા. નૈતિક હિંમત આવા સમયે કેટલી કામ આવે છે એનો મને જીવંત અનુભવ થયો. આજે ૧૭ વર્સ આ વાતને થયા છે છતાં લોકોના મગજમાંથી મારું આ દર્દ જતું કેમ નથી? જે વાત હું ભૂલવા માંગું છું તેને કોઈટેકો કેમ નથી આપતા?

કેન્સર પછી વચમાં, દસ વર્ષ પછી, હું “સ્યુડો ટી.બી.” થી ઘેરાયેલી. પણ છ મહિનાની ટ્રીટમેન્ટ પછી, હવે એના કોઈ ચિહ્નો નથી.

બે વર્સ પહેલાં એક મહિનો સખત માંદી પડી. ન્યુમોનિયાની શંકા થઈ. હવે આ રોગો પણ તરત ઉપચાર થાય એટલે રોગો ભાગી જાય છે. એટલે મને કોઈ ખાસ ચિંતા ન થઈ.

જોડે આવા રાજાશાહી રોગો રોગોનો પડકાર ઝીલવાને કારણે શારીરિક નબળાઈ આવે એ સ્વાભાવિક છે.

સાઠ વર્ષની ઉંમર થઈ એટલે ઉંમરની અસર થી

પણ નબળાઈ આવે તે સ્વાભાવિક છે.

હવે હિમોગ્લોબિન ઓછું થઈ ગયું હોવાથી અમારા ડોક્ટરો અને મિત્રો ફરિયાદ કરે છે અને કામ ઓછું કરવાની અને સળંગ દાદરા ન ચડવાની સલાહ આપે છે. શું કરવું?

સંસ્થાકીય સમસ્યાઓ

એવું તો શક્ય જ નથી કે સંસ્થાઓ સમસ્યાઓથી પર હોય. સંસ્થામાં કામ કરનારાઓનો માર્ગ માત્ર ફૂલોથી બિછાવેલો હોઈ શકે? હું તો એકી સાથે એકથી વધુ - એટલે કે સાત સંસ્થાઓમાં સક્રિય રીતે મારી સેવાઓ આપી રહી છું ઉપરાંત બીજી સંસ્થાઓમાં અવારનવાર મદદરૂપ થાઉં છું. એટલે મારા Tensions તમે સમજો છો.

પણ પડકારોનો સામનો કરવો, પડકારો ઝીલી લેવા - એ મારા સ્વભાવમાં છે જેથી હું આજે સાઠ વર્સે ય ટકી રહી છું.

હું સામાન્યતઃ કોઈની વ્યક્તિગત રીતે અજૂગતી ટીકાઓ કરતી નથી. પણ કોઈ ટ્રસ્ટી કે બહારની વ્યક્તિ, પછી તે મિત્ર કેમ ન હોય, મને અન્યાય કરે કે છંછેડે તો હું શાંત તો ન જ બેસી રહું. પણ સામે એને પડકારું જ, એને પોતાનું સ્થાન “બતાવી” દઉં. એની આવી વર્તણૂક સંસ્થાના હિતમાં ન લાગે તો “બની બેઠેલા” હોદ્દાદારને દૂર કરવા “સ્ટ્રેટેજી” ગોઠવું. મારી સ્ફટિક સેવાને પડકારવાની હિંમત ત્રણેક મિત્રોએ કરી જોઈ છે અને એમને ઘોળે દિવસે સાંજ જોવા મળ્યો છે! જો કે યાળીસ વર્ષની કારકીર્દીમાં ત્રણ જ!!

આ “જુસ્સો” દરેક સનિષ્ઠ કાર્યકર્તાનો હોવો જોઈએ. આપણે આપણી મેળે નિવૃત્ત થઈ નવા લોહીને તક જરૂર આપીએ. પણ કોઈ આપણને અકારણ નાસીપાસ કરે એ કેમ ચલાવી લેવાય? આમાં નકારાત્મક ભૂમિકા ભજવે ન ચાલે. આપણે એ મિત્રો કરતાં કામમાં, સંગઠનમાં વધુ રચનાત્મક ફાળો આપતા રહીએ એટલે “તેઓ” ના હાથએની મેળે હેઠાં પડી જાય અને સમાજના ફલક પરથી એ ધીમે ધીમી ભૂંસાઈ જાય.

વ્યક્તિગત, કૌટુંબિક જીવનમાં પણ મને આ રીતે જીવવાથી સરવાળે લાભ થયો છે. મારા જીવનમાર્ગ વચ્ચે આવા મોટેરા કે મિત્રોને એમની વર્તાણૂક થી અફસોસ થયો છે એવું મારા મનના નિર્મળ અરીસામાં

જોવા મળે છે.

કોણ - ક્યાં - કોને - સાથે લઈ જવાનું છે ? સંસ્થાકીય સમસ્યાઓ તો આવશે ને જશે. સાથે મળીને એ ઉકેલીએ - ચાલો !

“વસુદૈવ કુટુંબકમ્” પણ - અમારા બાળકો માટેની અમારી અભિલાષા

મારા જીવનમાં એક બાબત સ્પષ્ટ હતી. નાત, જાત, ધર્મ, રંગભેદ કે સ્ત્રી-પુરુષ અંગેના કોઈ ભેદભાવમાં અમે માનતા નથી. એવા કરોળિયાના કોઈ જાળા મારા બાળકોમાં ન જામે એની અમે કાળજી રાખીએ તે સ્વાભાવિક છે. આજની સમાજની ગેર-વ્યવસ્થાને કારણે સામાન્ય માનવી અસહાય, અર્કિચન અને અસ્થિર બન્યો છે છતાં આપણે વર્ષોથી સૂત્રો જનતા સમક્ષ પોકારીએ છીએ. ભારતનું કલેવર બદલવા માટે, સ્થાપિત હિતોને ફલક પરથી હઠાવવા માટે જેમ રાજકીય, આર્થિક, સામાજિક, શૈક્ષણિક ક્રાંતિ જરૂરી છે તેમ રચનાત્મક સંગઠનો દરેક ક્ષેત્રમાં સતત અને શાંત ક્રાંતિ કરી સમાજને ઘડે તે જરૂરી છે - છે ને ?

મારા બાળકોમાં ભાષણ કે સલાહ દ્વારા નહિ પણ સ્વાભાવિક રીતે રાષ્ટ્રીય એકતાની પ્રેરણા જાગે તે માટે મારી ગેરહાજરીમાં મારા બાળકો સાથે રમે, એમનું ધ્યાન રાખે એવી મુસ્લીમ છોકરી ને મેં ઘેર રાખી હતી. બાળકોનો રીક્ષાવાળો પણ મુસ્લીમ અને સનતભાઈના ડ્રાયવર તરીકે થોડા સમય માટે એક મુસ્લીમભાઈ હતા. ઘરમાં રસોડાની સામે જ ટોયલેટ અને બાથરૂમ હતા. તે સાફ કરવા હરીજન આવે. મોટર સાફ કરવા રસોડામંથી પસાર થયા પછી જ ડ્રાયવરને પાણી મળે તેવી વ્યવસ્થા. સાંજે રમવા જાય ત્યાં મોટાભાગના મરાઠી ભિત્રો અને “સર” મરાઠી. હું ય મરાઠી એટલે આજે મારા બાળકોને કોઈ પ્રકારનો “છોછ” નથી.

એક વાતનું મેં ધ્યાન રાખેલું કે એમની માતૃભાષા ગુજરાતી સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ રહે. પછી હિન્દી - પછી અંગ્રેજી એટલે મારી શાળા - જીવનસાધના - માં અંગ્રેજી માધ્યમ હોવા છતાં મેં એમને ગુજરાતી માધ્યમમાં ભણાવ્યા. ઘરમાં ગુજરાતી ભાષા બોલાય છે.

આપણે “વસુદૈવ કુટુંબકમ્”માં ભલે માનીએ પણ પોતાના દેશ માટે, એની ભાષા માટે આપણને પ્રેમ હોવા જોઈએ. આજે કેટલાય ભારતીયો પરદેશ કમાવા

જાય છે - પછી એમના બાળકોને પોતાની માતૃભાષામાં પણ બોલતા ન આવડે, અરે ભારતમાં રહેનારાઓને પણ, ગુજરાતમાં વસેલાઓને પણ, એમના વિચારો વ્યક્ત કરવા અંગ્રેજીનો સહારો લેવો પડે - એ જોઈ એમની “દયા” આવે છે. શરમથી માથું ઝૂંકી જાય છે. અમારા અમારા બાળકો આવી ગ્રંથીથી મુક્ત છે એજ અમારી મૂડી છે.

અમારા બાળકોને “હાથ અને હૈયા”ની કેળવણી મળી

સામાન્યતઃ શાળામાં કેળવણી મળે છે જેને અંગ્રેજીમાં Three Rs - Reading, Writing & Arithmetic - કહે છે. ગાંધીજીએ એમાં ઉમેરો કર્યો કે બાળકોને - Three Hs - Hand, Head & Heartની તાલીમ મળે તો તે સંપૂર્ણ માનવ બનવા પાત્ર બને.

કોઈપણ કામ શારીરિક શ્રમ આપે તેવું હોય તો તે કરતાં શરમાવું ન જોઈએ, અચકાવવું ન જોઈએ અને તેનાથી ભાગી ન જવું જોઈએ. એ માટે ગર્વ હોવો જોઈએ.

મેં ઘણે કોઈ કાયમી નોકર કે બાઈ રાખી ન હતી એટલે મારા બાળકો જરૂર પડે શાકભાજી લાવે, લોટ દળાવી લાવે, રેશન લાવે, ઘરમાં સફાઈ કરે - કોઈ કામ કરતાં ન શરમાય. હાથનો સદુપયોગ થાય તેની અમે કાળજી રાખીએ.

એવી જ રીતે ગરીબોને, દલિતોને, લાચાર પરિસ્થિતિમાં મૂકાયેલા લોકો તરફ અમને કડ્ડા રાખતા તેઓ જોતા હતા. એની અસર થાયજ ને ! ગરીબ તવંગર બનને સરખી ટ્રીટમેન્ટ મળતી જોઈને એમના હૃદયમાં સમાન લાગણી જન્મે જ !

મસ્તિષ્કની કેળવણી માટે શાળામાં પ્રયત્નો થાય છે પણ તે અદકચરા હોય છે. પરીક્ષામાં ઉંચી કક્ષા મળે એને હું બુદ્ધિશાળી ગણતી નથી. એ તો મોટેભાગે “પરીક્ષા” છે. અનૈતિક માર્ગોથી પણ વધુ ગુણ મેળવી શકાય છે. મારા બાળકો આ બધા દુષણોથી પર રહી શકેલા એનો મને સંતોષ છે.

જોકે આજના કલુષિત વાતાવરણમાં તેઓ કેટલા સંનિષ્ઠ રહી શકશે એની ચિંતા છે.

ખાવાપીવા, ઓઢવા કરવામાં કેટલી સાદગી

આપણે અપનાવી શકીશું ?

૧૯૫૪માં સુવર્ણત્યાગ કર્યો અને આજે ૬૦ વર્ષ non-veg છોડી દેવાનો સંકલ્પ જાહેર કર્યો છે. જન્મે હું non-veg હોવાથી ક્રમે ક્રમે એમાંથી મુક્ત થઈ શકી છું. બાળકોને કદીપણ માર્યા નથી. હાથની હિંસામાંથી મુક્ત છું. શારીરિક પછી માનસિક હિંસા ન કરવાનો પરાકાષ્ટાએ પહોંચવાની ઈચ્છા ખરી !

સાચા અર્થમાં જીવનસાથી

આવું લખવા ખાતર નથી લખતી - પણ સનતે મારી બધી પ્રવૃત્તિઓમાં ભરપુર પ્રેરણા આપી છે - આપતા આવ્યા છે.

જોકે Communicationsમાં તેઓ કડક લાગે, સામાને ન ગમે એવું બોલી જાય. એમનો “અહમ્” ઘવાય કે તરત સામાને સણસણતો જવાબ આપે. પછી ભૂલી જાય. એને માફ પણ કરે. ખોટી રીતે મને કોઈ છંછેડે તો પણ હું આવો જવાબ કડવા બનીને ન આપું. પણ બદલો લેવા તડપું.

તેથી ઘણા લોકો “મારી દ્વારા” સનતનો સંપર્ક સાથે અને તેમનું કામ - નોકરી, બદલી, એડમીશન - સફળતામાં પરિણામે એવું બને.

આમ સનતનો સ્વભાવ નારિયેળ જેવો - બહારથી કડક, અંદર મલાઈ મળે, પાણી મળે - શાંતિ મળે.

ગરીબ માણસ તરફ સનત હંમેશા કડ્ડાથી કામ લે. એ રાત્રે દસ વાગે કે સવારે છ વાગે બારણું ખખડાવે તોય કદિ ગુસ્તે થતા મેં એમને જોયા નથી.

ગરીબ અને તરછોડાએલા સમાજ પ્રત્યે ક્રુણા જ અમને બન્નેને નજીક લાવી હતી અને એના તાંતણે જ અમે આજદિન સુધી સાથે રહ્યા છીએ.

સહજીવનના શરૂઆતના વર્ષોમાં અમારો આર્થિક સ્થિતિનો ખ્યાલ એ વાત જાણીને આવશે કે મહિનાના છેલ્લા ત્રણ ચાર દિવસોમાં “જીવનરથ” ચલાવવા માટે અમે અમારી “પસ્તી” પર આધાર રાખતા હતા. પસ્તી વેચીને મળતી આવક પર “મુસ્તાક” બની જીવવાની પણ એક મજા છે ને !

જોડિયા બાળકોને સારી રીતે ઉછેરવા, એમના

શિક્ષણનું ધ્યાન રાખવું, ઘરનું કામ કરવું, શાળામાં સનિષ્ઠ રીતે કામ કરવું, મ્યુનિ. કોર્પોરેશનની અને શિક્ષણ સમિતિની મિટીંગોમાં ભાગ લેવો, નાના મોટા સમાજકાર્યો કરવા, નાટકોની પ્રેક્ટીસ કરવી, સમય મળે નાટકસિનેમા નૃત્યના કાર્યક્રમો જોવા ઉપડી જવું. પ્રજા સમાજવાદી પક્ષના કાર્યક્રમો યોજવા - આ બધા માટે ચોવીસ કલાક ઓછા જ પડે ને ! પણ બન્ને સાથે મળીને બધા કામો કરીએ એટલે અડતાલીસ કલાક થઈ જાય ! સાંજે મોડેથી અમે કામો પતાવીને આવીએ તો સનત રસોડામાં મારી મદદમાં ઘૂસી જાય - એમાં કેવી મજા પડે !!

ભિન્તામેં અભિન્નતા

આમ જુઓ તો અમારા બન્નેના સ્વભાવ જુદા, ટેવો જુદી, સમસ્યાઓને સુલઝાવવાના માર્ગો જુદા.

તેઓ કોકવાર કોકની સાથે તોછડાઈથી વર્તેજ ખરા. હું હાજર હોઉં તો “સંભાળી” લેવા દોડી જાઉં.

રોજબરોજના જીવનમાં સતત ખૂબજ વ્યવસ્થિત, મને કોઈ ચીજ અવ્યવસ્થિત પડી હોય તો કંઈ ખાસ ખૂંચે નહિ.

વાંચવા લખવાનો, એમનો જાણે સ્વભાવ. જો કોઈ બુક શોપમાં જાય તો પાકીટ ખાલી કરી આવે. હું એવું કરતાં દશ વાર વિચાર કરું. લખવાની મારી સ્પીડ એમનાથી ચોથા ભાગની !

આર્થિક દષ્ટિએ હું બહુ ચીવટવાળી. કોઈ ખોટો ખર્ચ ન થવા દઉં.

આ પાંત્રીસ વર્ષ ઘર ચલાવ્યું છતાં દર માસે આવક ના દસ ટકા બચાઉં. આજે ત્રીસ વર્ષની નોકરી બાદ પેન્શન ઉપરાંત કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાઈ હોવાથી નિરાંત છે. શિક્ષિકા હતી, આચાર્યા હતી - પગાર સિવાયની બીજી કોઈ આવક ન હતી છતાં ! સનતને હું - all luxuries - Sanat Mehta. આટલા વર્ષોમાં દેશપરદેશ જઈ તો આવી છું પણ જેને Shopping કહેવાય એમાં રસ જ પડતો નથી. જ્યારે ખરીદીમાં સનત ને ખૂબ રસ છે.

અમારી બન્ને વચ્ચે કાર્યક્રમોના અમલ અંગે કે સમસ્યાઓ સુલઝાવવા અંગે “મતભેદ” પડે. પણ તેથી કોઈ “મનભેદ” ન જાગે. અમારી વચ્ચે સમાનસેતુ એ છે

કે બળને “કામના બંધાણી” છીએ. “વર્કોહોલીક” !! એક મિનિટ બેસી ન રહીએ. શીતલ શ્યામલી કે હું માંદા પડીએ. સમયસર ઘેર ન આવીએ તો સનત બેચેન બને. એના પ્રમાણમાં મને “સ્થિતપ્રજ્ઞ” કહી શકાય. મારા કરતાં સનત વધુ સંવેદનશીલ છે એમ હું કહું તો કોઈ માને ! પણ આ હકીકત છે.

મારી શ્યામલી તો પરણીને સાસરે ગઈ - ત્રણ બાળકોની માતા પણ બની. સમીપ, રૂઠી-રુચિ (જોડકાં). ઘરમાં બીજી “દિકરી” - વહુ પૂર્ણિમા - આવી. પૌત્રી અમૃતા - ચાર બાળકો સાથે રમવાની મઝા આવે છે. પૂર્ણિમાએ “ઘર” સાચવી લીધું છે એ ખૂબ ઓછું - ન છુટકે બોલે છે એટલે મને થોડી મુંઝવણ તો થાય. મારે ખૂબ બોલવા જોઈએ. પૂર્ણિમા અમારી જીવન પદ્ધતિ હવે સમજી ગઈ છે એટલે નિરાંત છે. એને કહેવાનું મન થાય છે કે ગાલિબની પંક્તિઓ યાદ કર - “મુશ્કિલે ઈતની પડી હમ પર કિ આસાં હો ગઈ.”

જીવનસંધ્યાની સમીપે

મારા કુટુંબીજનો અને મિત્રો આજકાલ મને - મારી વાનપ્રસ્થાશ્રમની મર્યાદા ઓળંગી ગયા પછી - વારંવાર કહે છે - સલા આપે છે કે “હવે તારી પ્રવૃત્તિઓ સંકેલી લે. નહિં તો તબિયત પર વધુ અસર થશે.” જો કે આ બધાને આ વરસે રક્ષા મોકલી ત્યારે એક વાક્ય લખી મારા મનની વાત કહી - I don't believe in ageing. પણ છતાં શરીરની ય મર્યાદા, સમય વીતે, સમજવી તો પડે જ માણસે !

હવે એક જ ઈચ્છા છે. આપણા આજના સમાજમાં વૃદ્ધ માતાપિતાને પોતાના ઘરમાં જે હું મળતી નથી. જે મનગમતી પ્રવૃત્તિઓ કરવા માટે પ્રોત્સાહન મળતું નથી, એમની સુખદુઃખની વાતો સાંભળવા જ્યાં કોઈને સમય હોતો નથી - એમને સૌને માટે એકાદ નાનકડું “હાશ” - કેન્દ્ર શરૂ કરવું.

પછી ધીરે ધીરે મારી ઈચ્છા છે કે, મારી સંસ્થાઓ, પ્રવૃત્તિઓ માટે નવા લોહીને આકર્ષાને એમને સમાજનું ઋણ ચૂકવવા પ્રેરિત કરવા. It should be a smooth process. આ ત્યારે જ શક્ય છે જ્યારે માત્ર ભૌતિક સુખમાં ન રાચનાર અને સમાજના સંઘર્ષ, સર્જન અને સાધનાના માર્ગમાં છવાયેલા અંધારાને ઉલેચનાર એક

સંનિષ્ઠ વર્ગ સમાજમાંથી જ આગળ આવી નેતૃત્વ લે.

દેશમાં લોકશાહીને સમાજવાદને સાચા અર્થમાં મૂલવવા માટે ગ્રામ અને શહેરી વિસ્તારમાં ઠેકઠેકાણે આવા દીવડા પ્રગટાવે.

મિત્રો, કિનારે બેસી અમારા કાર્યોને વખાણો નહિ. અમારી સાથે જોડાઈ જાવ. કોકે કહ્યું છે - સમય કે સભી સાથજીવન બદલતે, - સમય કો બદલતા હુઆ તૂ ચલાચલ !

જીવન સંગીતની મઝા માણી છે - “અચ મેરે દેશ”

જીવનને સંગીતના વિશાળ ફલક પર મૂકી દો અને જુઓ કેવા ઈન્દ્રધનુષના રંગો દેખાય છે ! સંગીતના માધ્યમથી હું પ્રજા સમાજવાદી પક્ષમાં જોડાઈ અને સંગીતને સહારે હું સનતને સૌ પ્રથમ મળી. સેંકડો સમાજવાદી ગીતો અમે સાથે ગાતા, પોતાનામાં ચેતના જાગૃત થવી અને જનતામાં નવો પ્રાણ પૂરતા - નાટકો ભજવતા.

બીજી એક આદત છે મને, સારા, જીવનને - સમાજને સ્પર્શતા વાક્યો નોંધવાના, યાદ રાખવાના, અમલમાં મુકવાના. આ પચાસ વર્ષમાં કેટલાય મનનીય વિચારો મારી ડાયરીમાં, દિલમાં અંકબંધ છે.

જો કે મને ખબર છે - આજના આંટીઘૂંટીવાળા વિચિત્ર સમાજમાં આપણે રણમાંના “ઓએસિસ”ની જેમ છીએ. કલુષિત સમુદ્રમાંના ટાપુ જેવા છીએ.

અને છતાંય વિશ્વાસ રાખીએ.

વહ સુબહ કલી તો આયેગી !

આજે આઠ વર્ષ પુરી થયા છે ત્યારે જે કુટુંબીજનોએ, મિત્રોએ અને શુભેચ્છકોએ મને આ પ્રકારનું જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપી, સગવડતા કરી આપી. સહકાર આપ્યો અને મને ભરપૂર સ્નેહ આપ્યો એમની હું ખૂબ ખૂબ ઋણી છું - એવી લાગણી વ્યક્ત કરવાની તક લઉં છું. મારા ટીકાકારો અને “દુશ્મનો”ની પણ આભારી છું જેમણે મારી સામે અજુગતી આંગળી ચીંધી મને પડકારી અને મને વધુ કામ કરવા પડકારો ઝીલવા પ્રેરી,

અને એ દેશને હું સદા પ્રણામ કરવા ઈચ્છુ જ !

કારણ.અચ મેરે દેશ, મેંને તુઝસે નિર્બન્ધ પ્યાર પાયા..
સબકુછ લૂટાં ચૂકી હું, ફિર ભી ઋણી હું તેરી
મેંને દિયે હૈ દો કણ, તુઝસે અપાર પાયા -

“અલવિદા” કરવાનો સમય હવે નજીક આવશે જ ને !

એકવીસમી સદીના ઉદયને હવે દાયકો જ બાકી
રહ્યો છે એટલે આજના બાળકો અને કિશોર-
કિશોરીઓને-એકવીસમી સદીના આ નાગરિકોને માટે
ખોબલે ખોબલે શુભેચ્છાઓ-અનેક અનેક
શુભકામનાઓ - !

(અરૂણાએ અલવિદા ષષ્ટીપૂર્તિ સમયે કરી હતી તે
આખરે ૮, નવેમ્બર, ૨૦૦૬ના રોજ સાકાર થઈ. એક
કર્મઠ, પ્રમાણિક અને સામાજિક કાર્યની દિપશિખા બુઝાઈ
ગઈ. ઉપરનો લેખ લખ્યા પછી ૨૫, ફેબ્રુઆરી, ૧૯૯૫ના
રોજ ભારતનો બાળકલ્યાણનો રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર એને મળ્યો
હતો:)

